

ATATÜRK VE LYAUTEY

FUAT PEKİN

Thorey¹ şatosunun kitaplığında ve Mareşalin yeğeni M. Pierre Lyautey'nin Paris'teki apartmanında bulunan mektuplar, Atatürk'ün Mareşal Lyautey (1845—1934) ile haberleştiğini, Lyautey'nin Millî Mücadele yıllarında Türk dâvasına hizmet ettiğini, Atatürk'ün yazdığı bir teşekkür mektubunu da Mme Berthe G. Gaulis'in kendisine götürdüğünü meydana koymuştur. İşte sözü geçen bu mektubun yazılmasından önce, Atatürk'ün, uzaktan bile olsa Lyautey ile nasıl tanıştığını, Lyautey'nin Türkiye hakkındaki bilgi ve düşüncelerini anlamak, bu münasebetin kurulmasında âmil olanları bulmak ve olayların seyrini kronolojik bakımdan sıralamak istedik.

Değerli bir yazar ve gazeteci olan Mme Gaulis, Millî Mücadele sırasında ilkin 21 Eylül 1919 da İstanbul'a gelerek Kasım ayında Anadolu'ya geçiyor. İkinci defa 1921 ilkbaharında General Gouraud'nun ricası üzerine tekrar İstanbul'a geliyor. Vapurla İzmir ve Rodos'a uğrayarak Antalya'da karaya iniyor (20 Mart 1921). Afyon, Eskişehir istikametini takip ettikten ve cepheyi gezdikten sonra Ankara'yı ziyaret ediyor (Mayıs 1921). Mme Gaulis Türkiye'nin durumunu inceledikten, devlet adamlarıyla görüştükten, Türkleri tanıdıktan sonradır ki, sık sık Anadolu'yu gezecek, heyecanlı bir avukatımız olacak; o tarihî günlerin olaylarını, içten gelen bir sevgi ve anlayışla, muhtelif yıllarda, hem makaleleriyle hem de (1921—1931) dört kitap halinde dünyaya duyurmaya çalışacaktır. Bundan başka, Türkiye hakkındaki intübalılarını sıcağı sıcağına yakından tanıdığı Lyautey'ye bildirerek, onun yardımını istiyecek, fikirlerinden ilham alacaktır. Mme Gaulis yazılarında ilkin yalnız Fransa'nın Doğu'daki menfaatlerini ele alırken, gitgide tarafsız olmaya başlıyor, bir aralık tamamiyle Türk milliyetçiliğinin

¹ Thorey - Lyautey köyü Nancy'ye 40 kilometre mesafede olup Vezelise nahiyesine bağlıdır. Thorey'nin halkı 140 kişiyi geçmez. Şatonun 60 odası, 6 x 16 metre ebadında, çoğu ciltli ve pek değerli olmak üzere 15.000 den fazla eser, binlerce dosya, yüzlerce resim ihtiva eden bir kitaplığı, ayrıca bir Fas müzesi vardır.

ve istiklâlinin, Türk dâvasının ve haklarının imanlı bir müdafii kesiliyor.

Tahminimize göre, Lyautey'ye 1919 sonrası Türkiye'sini tanıtan, Lyautey'den de Atatürk'e bahseden Mme Gaulis'tir. 1919 ile 1924 yılları arasında yazdığı mektuplar, birinci Lozan barış konferansının akim kalmasından sonra ve Türk hükûmetinin arzusu üzerine Fas'ta Mareşal Lyautey'yi ziyareti, Mareşalin Fransız hükûmetine gönderdiği raporlar, şimdiye kadar bütün safhaları bilinmeyen bu tarihî olayların ne şekilde zincirlendiğini açıkça gösteriyor.

Şimdi Lyautey'nin Türkiye ile ilgisini, Mme Gaulis'in Türkiye seyahatlerini ve Türk dâvasındaki rolünü, Lyautey'nin müdahalelerini çeşitli belgelerin ışığı altında inceleyelim :

I. Lyautey'nin Türkiye hakkındaki ilk intibalarına, 1893 yılında kızkardeşine yazdığı mektuplarda rastlanır². Bunlar Romanya'dan, Türkiye'den, Yunanistan'dan yazılmış olup, bizi ilgilendirenler, 28 Mayıs ve 4 Haziran tarihli İstanbul'dan ve İzmir'den bahseden, bu yolculuğun bütün cazibesini, memleketimizin büyüleyici tabiatını romantik bir eda ile tasvir edenlerdir.

II. Lyautey'nin siyasi bakımdan Türkiye ile ciddi olarak meşgul olması birinci dünya savaşına katılmamız üzerine Casablanca'dan M. Delcassé'ye gönderdiği 12 Kasım 1914 tarihli mektupla başlar. 1914 yılının Aralık ayında Rabat'ta kaleme aldığı raporda, seferberliğin Fas'ta yarattığı durumu incelerken tekrar Türkiye'den bahsettiği görülür. Bunun ardından gelen mektup ve çeşitli raporlar, Türkiye'nin Almanların yanı başında katıldığı dünya savaşında Fas'ı Batılı devletlere karşı ayaklandırmak için girişilen teşebbüslere ve bu arada Hilâfetin rolüne inhisar eder. Lyautey'nin bütün kaygısı, başında bulunduğu bölgeyi Alman entrikalarına âlet olmaktan korumak, Fas halkının Fransızlara sadakatini sağlamak, Fransızlarla vücade getirilen işbirliğini aksatmamak ve kendi ifadesi ile, "İstanbul'da yerleşmiş olan Doğu Halifesi"nin Batı müslümanları üzerine etkisini önlemeye çalışmaktır. Bu raporlarda, Doğu'da ve Batı'da birbirinden ayrı iki halifelik bulunması gerektiği tezini savunan Lyautey, Doğu halifeliğinin İstanbul'da mı yoksa Arap memleketlerinden birinde mi bulunmasının daha uygun olacağını

² "Lettres de Jeunesse" (1883, 1893) Ed. Bernard Grasset. 1931.

münakaşa ederken, Batı halifeliğinin de Tunus ve Cezayir'e şâmil olup olmaması şıkları inceler. Bu uzun raporun meydana vurduğu gerçek şudur ki, İslâm sorumunu herkesten iyi bilen Lyautey, İngilizlerin nüfuzu altında bir halifelik istememekte, Kuzey Afrika'yı elinde tutabilmesi için Fransa'ya sadık bir Batı halifeliği üzerinde önemle durmaktadır.

Fas'ta Almanların giriştikleri kışkırtma hareketlerini ele alan ve Hariciye Nazırı M. Delcassé ile Harbiye Nazırı M. Millerand'a hitabeden 27 Ağustos 1915 tarihli mektuplar, halifelik sorumunu tahlil eden ve M. Delcassé'ye gönderilen 16 Haziran 1915 tarihli mektup, Hiba'nın³ İspanyollarla olan münasebetini ve ele geçirilen bazı gizli mektupları yorulmayan, Başvekil ve Hariciye Nazırı M. Briand'a (26 Eylül 1916) yazılan mektup yukarıda temas ettiğimiz hususları aydınlatan belgelerdir⁴.

Her şeyden önce, Fas yönünden birinci dünya savaşıyla halifelik üzerinde duran bu belgelerin memleketimiz için önemi, hilâfetin lâğvından sonra, tarihî olmalarından ibarettir.

III. Gerek yukarıda sözü geçen mektuplar, gerek Mme Gaulis'in Mareşalin ölümünden sonra yayınladığı fakat 1916 yılındaki olaylardan başlayan Lyautey'e ait eser⁵, Fas halkının hiçbir zaman Türkiye'ye kayıtsız kalmadığını, hele Millî Mücadelemizin tehlikeli anlarını büyük bir ilgi ile takip ettiğini gösterir.

Halifelik ve sultanlık konularında zaman zaman tezada düşen Mareşalin düşüncelerinin münakaşasına girişmiyeceğiz. Kaldı ki, İstiklâl savaşımızda bize bağlı en aydın Fas'luların bile milliyetçilik ve halifelik üzerindeki görüş ve öğütlerinde bazı garabetler dikkati çeker. Nitekim 1920 yılının Aralık ayında Mme Gaulis, ilk Anadolu seyahatinden bir yıl sonra Fas şehrinde Si Bouchaib Doukkali ile bir çok ileri gelenlerin bulunduğu bir mecliste konuşulanları şöyle anlatır :

"Bu insanlar önce Fas'lı, sonra Müslümandırlar. Ama diğer din kardeşleri gibi bütün İslâm dünyasının mücadelelerine büyük ilgi gösterirler. Şam'da, Kahire'de, İstanbul'da, Hindistan'da her ne

³ Sultanlık iddiasında bulunan bir âsi.

⁴ "Lyautey L'Africain", Textes et lettres présentés par M. Pierre Lyautey-Tomes II 1954, III 1956. Ed. Plon.

⁵ "Lyautey Intime" par B. G.-Gaulis. Ed. Berger - Levrault. 1937.

geçerse bilirler. Bir toplantıda Türk milliyetçiliğinin savaş alanı haline gelen Anadolu'ya ait meseleleri görüşmemiz mukadderdi. Beni dinleyenler, Anadolu'nun her tarafında, bilhassa Eskişehir ve Konya dolaylarındaki savaşları, hakikati öğrenmek için sabırsızlık gösteriyorlardı. Oralarda ne görmüş imişim? Türkiye'nin gerçek durumu ne imiş? Halk, bu felâkete nasıl katlanabiliyormuş? Türklerden ne isteniyormuş? İlerisi için ümit beslemek mümkün mü imiş?..

Birinci dünya savaşında işgal ettikleri bölgelerde, Almanların yaptıkları korkunç tahriplerden haberleri vardı. Türk unsurunu yok etmek maksadiyle düşmanların giriştiği bu amansız vuruşmada —İngiliz'lerin ve Yunan'lıların doğrudan doğruya adını anmaksızın— Türklerin zaferinden de emin olarak, hep bir ağızdan şöyle diyorlardı :

“İstanbul'la birlikte, halifelik ve sultanlık İstanbul'da kalmak üzere, tam bir Türkiye isteriz. Yoksa, devamlı bir barış sağlanamaz ve barut tütmekte devam eder.”

Si Bouchaib doğru olarak Balkan'ların haritasını, Balkan'lıların nerelere göz diktiğini tarif ediyor, Makedonya'lıların, Sırp'ların, Bulgar'ların, Rum'ların, Romen'lerin yarattığı tehlikeyi büyük bir heyecanla sayıp döküyordu. Bu meclisteki dostları talâkatından gurur ve bahtiyarlık duyarak onu destekliyordu. O, gittikçe artan bir cesaretle:

— Eğer Türkiye'ye fena muameleye devam edilecek olursa, burada, kimse bunu hoş karşılamıyacaktır, diyordu.

Türk milliyetçilerinin askerlik ve siyaset bakımından teşkilâtına burada vakıf olmayan yoktu. Hattâ Mustafa Kemal ile, biraz Bolşevikliğe yönelir gibi davrananlar arasındaki ayrılığı bile öğrenmişlerdi. Herkes “nizam ve itidal partisinin şefi” Mustafa Kemal'in tarafını tutuyordu. Bununla beraber Fas'lılar saltanat ve hilâfetin olduğu gibi muhafazasını istediklerini, Ankara'da bir cumhuriyet kurulmasını geleneklere karşı bir saygısızlık telâkki edeceklerini ve iyi karşılamıyacaklarını belirtiyorlardı. Bundan başka, kendilerine hiç güven telkin etmeyen Bolşeviklik tehlikesine de işaret ediyorlardı. İslâm dünyasını altüst edecek olan olaylar hakkında, bütün sebeplerini bilerek, söz söyleyecek durumda idiler. Avrupa'nın keyfi davranışı, istediği gibi kararlar alması karşısında, o aralık, Kahire'de Şam'da, İstanbul'da, Anadolu'da yapılan şiddetli tenkitleri bildiği-

miz için, her şeyden haberi olan bu adamların, zamanla Doğu'da karşılaşılacak müşkülleri adım adım takip edeceklerini ve hakkımızda hüküm vermekten geri kalmıyacaklarını düşünmek şaşırtıcı oluyordu. Şimdiye kadar, her şeye uzaktan seyirci kalmak, her şeyden önce Fas'lı olmakla yetinen bu insanlar, menfaatlerinin tehlikede olduğunu görünce, bugün gevşekce olan rabitalarını kuvvetlendirerek Mısır, Suriye ve Türkiye'ye yaklaşmaktan geri kalmıyacaklardı. Fas'lılar da Hint Müslümanları gibi Arap ve Türk milliyetçilik hareketlerine sempati duyuyorlardı”.

Anadolu hakkındaki düşünceleri şöylece hulâsa edilebilirdi :

“Şimdilik Türk milliyetçiliğinin tuttuğu yol meşrudur. Bu hareket belirli sınırları geçmemeli, ne Voltaire'ce olmalı, ne de Turancılık peşinde koşmalıdır. Fetvalardan yüz çevirmemelidir. Yoksa başına felâket gelebilir.”

Anadolu'daki şefler bu tehdidi anlamışlardı. Ve eski kafalı din adamları ile olan kavgalarını, din meselelerindeki tereddütlerini gizlemek için bin bir sıkıntıya katlanıyorlardı.”

IV. İşte bütün bunları, canını dişine takarak sonsuz bir azimle istiklâli için dövüşen Türkiye'nin durumunu, Lyautey biliyordu. Türkiye'de gelip geçenlere yabancı kalmasına imkân yoktu. Çünkü her şeyden önce başında bulunduğu “Himaye İdaresi”nin, Fas'ın, halkı da, sultanı da bu dâvayı benimsemişlerdi. Bir taraftan da Fransa, İngiltere'nin yanı başında, İslâm dünyasına yöneltilen bu savaşa katılmış bulunuyordu. Halbuki İslâm siyasetinde İngiltere Fransa'nın en büyük rakibi idi ve daima rakibi kalacaktı.

Fransız hükûmeti zaman zaman, Türk milletinin içinde bulunduğu bu badireyi sezmiş, onun yardımına koşmuş, ama, İngiltere'nin baskısı ile de en müşkül anlarımızda davranışını değiştirmiş, hele Lozan konferansında büsbütün düşman kesilmişti.

Lyautey, Mme Gaulis'in Fas'a yaptığı seyahatlerle mektuplarından bütün olup bitenleri öğrenecek, Türkiye'nin atıldığı bu çetin savaşla ilgilenecek, Fas halkını teskin etmek, hattâ Fas'taki vazifesini kolaylaştırmak maksadiyle bile olsa, Fransız hükûmetinin hışmına aldırmadan açıkça Türklerden yana olacak, hem İngiliz'leri, hem Fransa'nın sakat politikasını tenkit edecektir.

V. Lyautey, Fas Müslümanlarının hassaslıkla üzerinde durduğu, Türkiye'nin uğradığı korkunç felâketi, Rumların vahşice saldırılarını

ve tahriplerini bilmemezlik, görmemezlik edemezdi. Mme Gaulis Fransa ile Türkiye, Fas ve Paris ile Lozan arasında mekik dokuyor; "Şark Meselesi,,ni yerinde inceliyor; Türklerin ıstırabına, mücadelelerine, kahramanlıklarına şahit oluyor; gördüklerini ve konuştuklarını cesaretle yazıyordu. Gouraud da Mme Gaulis'in Mustafa Kemal nezdinde aracı olmasını istememiş mi idi? ⁶ Mme Gaulis mektuplarında Lyautey'yi kâh Suriye'ye, kâh Türkiye'ye çağırıyor; Müslümanları müdafaa etmesini, Türk - Fransız dostluğunu diriltmesini, âdeta bütün dertlere deva bulmasını istiyordu.

Lyautey Doğu ile Batı'yı ayıran binlerce kilometrelik mesafeye, Fas'taki vazifesinden uzaklaşmamasına rağmen, bu mektuplar sayesinde ⁷ ister istemez bu işe karışmış, bir şeyler söyleyecek duruma girmiş bulunuyordu. Nitekim Fransız hükûmetine göndereceği raporlarda ⁸, Madame Gaulis'in Fas'taki konuşmalarından ⁹, yazdığı mektuplardan faydalanacak, onların bazı cümlelerini olduğu gibi tekrarlıyacaktır.

VI. Öyle tahmin ediyoruz ki, Mme Gaulis 1919-1927 yıllarında yedi kere Türkiye'ye gelmiş, beş kere de Lozan'a gitmiştir. Bütün bu seyahatler, onun, hem Türkiye'yi, Türk devlet adamlarını tanımalarına, hem de tanıtmasına sebep olacaktır.

Atatürk'le Lyautey arasındaki münasebeti kuran Mme Gaulis, Türkiye'ye yapacağı yolculuklardan birinde, Paris'ten yazdığı 26 Eylül 1922 tarihli mektupta, Mareşal Lyautey'ye şöyle diyordu: "Sayın Mareşal, yakında Ankara'ya dönüş hediyesi olmak üzere yanımda küçük bir bavul kitap götüreceğim. Çünkü orada tehalükle aranan şey budur. Paşa'yı en çok memnun edecek, ithaf edilmiş mektuplarınız olacaktır. Ne dersiniz?.." ¹⁰

⁶ Mersin'den Split gemisi ile ayrılırken General Lyautey'ye yazdığı 9 Mart 1920 tarihli mektuptan.

⁷ 27 Mayıs 1921 tarihli Mme Lyautey'ye yazılan mektup.

⁸ Lyautey'y'nin Fransız Başvekiline gönderdiği 21 Aralık 1920 tarihli rapor.

⁹ III ncü bölüm.

¹⁰ Yayınlandıkları tarihlere göre, sözü geçen mektupların aşağıda yazılanların olması muhtemeldir :

1 — Lettres du Sud de Madagascar (1900—1902) A. Colin 1903.

2 — Lettres du Tonkin et de Madagascar (1894—1897) A. Colin 1921.

3 — Lettres de Rabat (1907).

4 — La Revue des deux Mondes 1921.

İsviçre seyahatlerinin birinde ve birinci Lozan konferansı sırasında Lozan - Palas otelinde Türk heyeti reisi İsmet Paşa ile görüşen Mme Gaulis bu konuşmanın tafsîlâtını şöyle yazar :

“Mustafa Kemal tarafından bir yıl önce Çankaya’da söylenen sözleri tekrar duyar gibi oluyorum. Fikirlerde en küçük bir değişiklik yoktu. Hâdiselerin mahiyeti ve karşılaşılan müşküller ne olursa olsun, kararlaştırılmış olan ilk plândan asla şaşmayan Türk milliyetçiliğinin yaşama kudretini işte bu davranışta buluyorum. Yine bu konuşmanın, Mustafa Kemal’le yaptığım sayısız konuşmalarla benzerliğini, sanki daha iyi belirtmek için olacak, İsmet Paşa, Mareşal Lyautey’nin adını telâffuz etti ve dedi ki :

— Neden aramızda değil? Burada olsaydı, o muhakkak bizi anlardı. Davet edilmemiş olması ne hata. Ama öyle sanıyorum ki, İngiliz’ler buna razı olmadı.

Mareşalin Lozan’a gelmemesinin ciddî sebepleri vardı. Bunları kendisine anlattım. İsmet paşa :

— Madem ki Mareşal gelemiyor ve siz ki bizi herkesten iyi tanırırsınız, neden kendisiyle görüşmeye gitmiyorsunuz? dedi.

Bu sözler, az zaman sonra, Fas’a kadar gitmemi gerektirecek işaretlerden ilki idi.”

VII. Birinci Lozan konferansının yüzüstü kalmasının sebeplerini tahlil eden Madame Gaulis¹¹, bu konferansta Fransız’ların güttüğü politikanın tamamıyla İngiltere’nin tesiri altında kaldığını, bundan başka, genel olarak Fransız’ların büyük bir anlayışsızlık gösterdiklerini söylemekle beraber, Türklerin de bazı yanlış hareketlerine işaret ediyordu. Mme Gaulis, Atatürk’ün, devlet ileri gelenlerinin, aydınların itimadını kazanmıştı. Kendisini sevidirmeyi bildiği kadar Türkleri seven ve bunu çok kere ispat etmiş olan Madame Gaulis’in yüksek meziyetleri vardı. Bu sebeple de ona güvenilebilir bir dosttan istenilebilecek ağır vazifeler tevdi ediliyordu.

Madame Gaulis o zamanki nazik durumu şöyle hulâsa ediyordu:

“...Ama Türk idarecilerinin son ümidi Fransa’da idi. İslâm dünyasının bütün şefleri gibi Ankara devlet adamları da Mareşal Lyautey’nin her hareketini dikkatle takip ediyordu.”

¹¹ “La Nouvelle Turquie” B. G.- Gaulis. Ed. Armand Colin 1924.

“...İki Lozan seyahatim arasında, Mustafa Kemal’in şifahî mesajlarını, itimat ettiği bir kimse, bana Paris’te bildirmişti ¹². Bu şahısla uzun uzun münakaşa ettik. Benim aracılığım ve ısrarla Lyautey’den rica edilen müdahalenin ne şekilde olması gerektiğini bulmak için kafamı patlatıyordum. Ben böyle bir teşebbüsün mucip sebeplerini pek iyi kavramıştım. Ama, öbür taraftan da, açık, belirli işlere alışmış olan Mareşalin, kendisine vereceğim bilgi ve göstereceğim sebeplerle yetinmeyeceğini hissediyordum.

“İsmet Paşa ile görüşmek üzere Lozan’a döndüm. Bu yolculuğum Aralık ayının (1922) ortalarına rastlıyordu. Otelde her günkü hummalı yaşayış sürüp gitmekte idi. Durum henüz aydınlanmış değildi. İngiliz heyeti Türklere sokulmaya çalışıyor, bizimkilerse, yalnız dinleyicileri eğlendirmekten başka bir şeye yaramıyan, o resmî toplantılara katılıyor; gizliden gizliye yapılan müzakerelerden, olup bitenlerden habersiz yaşıyorlardı.

İsmet Paşa :

— Görüyorsunuz ya, hiçbir şey değişmedi. Bu, bir ömür boyunca böyle devam edebilir. Halkımız da artık gelip geçeni anlamaz oldu. Siz ki, bu kara bulutları dağıtmak için didindiniz, durdunuz; bu son himmeti de esirgemeyin. Gidin, Fas’taki büyük dostunuzu bulun... Kim olduğumuzu ona anlatın. Vakit daraldı. Barışı geciktiren engeller hep Fransa’dan geliyor ve bunlar da şu tek kelime ile hülâsa edilebilir: Kapitülâsyonlar, diyordu.

Fas’a hareket edeceğim akşam İsmet Paşa’nın şu birkaç kelimesi de elime vardı :

“Konferansta Fransa’nın takındığı durumdan dolayı size acı acı şikâyete geldim. Biz Fransa’nın, kendisine en çok güvenebileceğimiz ve millî isteklerimizi benimsiyecek, destekliyecek bir devlet olacağını umarken, onu, daima düşmanlarımızın safında görüyoruz.”

VIII. Lord Curzon, baskısını arttırmak, Türklerin mâneviyatını bozmak maksadiyle 4 Şubat 1923 te, yapmacık olduğu muhakkak sayılan bir öfke ile Lozan’dan ayrılarak konferansı çıkmaza sokmuş, İsmet Paşa da Türk delegeleri ile Türkiye’ye dönmüştü.

Madame Gaulis, Ankara’dan gelen ve birbirini tutmayan mânasız şayialar yüzünden Türk devletini idarededeki vahdetin zaafa uğradığı zannına kapılıyor ve uzaktan, kesin olarak, hiçbir şeyi anla-

¹² Mareşal Lyautey’ye, 21 Aralık 1922 tarihli mektup. (Fotokopi’si bu yazının sonundadır.)

manın mümkün olamayacağını hissediyordu. Türkiye'nin Anadolu sınırları içinde bir sır perdesiyle sarılmış bulunduğunu, birkaç ay uzak kalınca "hükümetin varlığından ve hayatiyetinden şüphe edilebileceğini,, anlıyarak, Ankara'nın "Batı dünyası, Batı metotları,, hakkında ne düşündüğünü öğrenmek için tekrar Ankara'ya dönüyor. İşte bu seyahatinde Atatürk'le nasıl buluştuğunu şöyle anlatır :

"Mustafa Kemal'i 1921 yılının Aralık ayında sık sık, açık yüreklilikle münakaşa ettiğimiz, Çankaya'daki o büyük çalışma odasında buldum. Daha ilk bakışında, karşımda, arada geçen hâdiseler ne olursa olsun, ayrılık nekadar sürerse sürsün, sadık kalabilmek meziyetine sahip dostu gördüm. Bütün anlaşmazlıkları unutarak her ikimiz, aynı zamanda, birbirimize gülümsedik."

Madame Gaulis bu karşılaşmada gerek Atatürk'le gerek Lâife Hanımla konuştuklarını anlatmakla beraber şunları da yazar :

"Paşa, bana, Fas'tan Mareşal Lyautey'den bahsediyor, susuyor, düşünüyordu.

— Neden daha çabuk gelmediniz? Onbeş gündür, sizi burada bekliyoruz. Yolda ne kadar da oyalandınız. Şimdi de ben bu akşam seyahat etmek zorundayım. Bizi Adana'da bekliyorlar. Dönüşümde sizi bulabilecek miyim? Niçin kalmak istemiyorsunuz? dedi.

"Hepimiz mükellef bir kahvaltı sofrası etrafında toplanmıştık. Paşa, birbirinden çok farklı misafirlerini ağırıyor, Fransızca başlayıp Türkçe bitirdiği hikâyeleri, kıyas kabul etmez nüktelerle anlatıyordu. Ev sahiplik vazifesini ne kadar itina ile yerine getirdiğini görenler, onun, atıldığı büyük maceranın başlangıcından beri, yaşadığı tehlikeli anlardan belki en büyüğünün içinde bulunduğunun farkında değillerdi.,,

IX. İşte bu şartlar altında 1923 yılının Ocak ayında Mareşal Lyautey ile konuşmaya giden Mme Gaulis, Fas yolculuğunu bitirince Paris'e dönüyor.

Bu seyahatin hikâyesini, mektuplarında değil, çok sonra yazılmış bir eserinde buluyoruz¹³.

1 — "Mareşalin gözü önüne sereceğim, anlamasını ve desteklemesini istiyeceğim şey, onun doktrinine aykırı idi. Doğrudan doğruya maziye bağlanmıyan şeylerden nefret ederdi. Geçmiş zamanla şim-

¹³ "La Question Turque" Ed. Berger - Levrault 1931.

diki zaman arasında meydana gelen her inkıta, her boşluk, onda, önliymiyeceği bir tepki yaratırdı. Ve ben ona henüz oluş halinde, ilerisi meçhullerle dolu, beş yüz yıllık tarihi silen Türk formülünü getiriyordum.

Mareşal :

— Ciddî mi? demek ki beş yüzyıllık tarihten yüz çevirmeyi düşünüyorlar. Herşeye yeniden başlamak istiyorlar... Mücadelelerinde onlara hayran oldum ve bunu kendilerine bildirdim. Fakat bugün onları anlayamıyorum, diyordu.

Bu konuşmalar gerçekten, o aralık Lyautey'nin Türk milliyetçiliğinin prensiplerini kavramakta güçlük çektiğini gösterir.

Madame Gaulis :

— Size müracaat ediyorlar. Bunu şuursuzca değil, sizin düşüncelerinizi, hattâ peşin hükümlerinizi bilerek yapıyorlar. Bugün bizde soğuk bir kuşkudan başka birşey görmedikleri için sizin vereceğiniz hükme itimat ediyorlar.

Mareşal Lyautey: — Bana müracaat ettiklerini söylüyorsunuz. Ama, o kadar belirsiz bir ifade ile ki, ne istediklerini anlayamıyorum. Nasihat mı? Dinlemeyecekler. Bugün zaferleriyle gözleri kamaşmıştır. Sonra nasihatlerin tesirine kendim de inanmıyorum. Siz, hiç nasihat dinlediniz mi? Ben harekete, kumanda etmeye alışmışımdır, nasihata değil...

Ama onlarda hissettiğim samimilik, aksyon, askerî kıymet, enerji, ihtiyatlılık beni kendilerine çekiyor... Bizimle aralarını bozmakla eli kolu bağlı kendilerini İngiltere'nin, Rusya'nın kucağına atıyorlar ve henüz onlara karşı gelecek durumda değiller...

Ah, bu Asya'nın serabı! Ergeç, ora insanların yolunu şaşırtır. Bu adamlar felâket anında harikulâde olurlar, başarı elde edince de zaafa düşerler.

2 — Fas, bütün İslâm toplulukları gibi Türklerin âdil bir barış sağlamalarını ısrarla istemekte ve gerek İstanbul'da, gerek Anadolu'da İngiliz'lerin saldırganlıkları arttıkça düşüncelerini Lyautey'ye duyurmakta idiler. Bu hoşnutsuzluk emarelerini de Mareşal Paris'e bildiriyordu. Ancak Fas Müslümanlarının müdahalesi bundan ileri gitmiyordu. Mustafa Kemal'in zaferlerini kutluyor, ama, Ankara'nın kabul ettiği Anayasanın hususiyetlerine yabancı kalıyorlardı.

Mareşal Lyautey

Angora, le 23 Décembre 1921.

Monsieur le Maréchal,

Sur ma prière, Madame Berthe Georges-Gaulis a bien voulu ajouter une nouvelle preuve d'amitié à tant d'autres, en se chargeant de Vous faire parvenir ces quelques lignes. Je profite donc de cette occasion pour Vous exprimer ma profonde reconnaissance pour la sympathie que Vous avez bien voulu nous témoigner dans notre lutte pour l'indépendance. La France n'a pas perdu l'espoir que nous avions en elle, et par la voix de ses chefs les plus autorisés, elle a su nous reconforter par d'affectueuses paroles aux moments difficiles que nous avons vécus. Parmi ceux qui, dans une claire vision des intérêts supérieurs de la France et de la situation particulière qu'elle occupe dans la Méditerranée, se sont déclarés pour le maintien de la politique traditionnelle de la France en Proche Orient, Votre Excellence figure au premier rang et, nul doute, Votre haute intervention a fait pencher la balance dans ce sens. Nous sommes heureux de voir que les efforts déployés, de part et d'autre, ont porté leurs fruits sous la forme de la conclusion de l'Accord d'Angora, et nous fondons de grands espoirs sur cet instrument, qui ne manquera pas d'exercer le plus heureux effet sur les liens d'amitié séculaire entre les deux Peuples, qui viennent d'être rétablis dans un si large esprit de cordiale sincérité. J'ose, donc, espérer, Monsieur le Maréchal que Vous continuerez à nourrir à notre égard cette précieuse sympathie que nous apprécions à sa haute valeur.

Veillez agréer, Monsieur le Maréchal, l'assurance de ma très haute considération.

Moustapha Kemal

3 — Lyautey'nin en yakın ve çok beğendiği mesai arkadaşlarından General Poeymirau ile konuşuyordum. Yanımızdan geçerken, Mareşal: "Onu dinleyiniz, ama sözlerinin sizi büyülemesine müsaade etmeyiniz. Her şeye üstün saydığı yerden, Ankara'dan geliyor" dedi.

4 — Madame Gaulis, bu yolculuk sırasında Mareşalin köşkünde bir öğle yemeğine davetli bulunan, Fas'ı baştan başa dolaşmış ve yolculuğunu yeni bitirmiş olan İngiliz devlet adamlarından Austen Chamberlain ile konuştuklarını anlatır.

Chamberlain :

— Bir çok noktalarda haklısınız ve belki ben yanılıyorum. Ama, İstanbul'da bizim askerlerimizle birlikte sizinkilerin de harekete geçmesine Paris razı olsa, herşeyin halledileceğine inanmıyor musunuz? Böylece Türk mukavemeti çabuk kırılacak ve barış gecikmiyecektir.

Chamberlain, bütün düşüncelerini bu birkaç söze sığdırmıştı. Türk milliyetçilerinin ilk başarılarından beri, ısrarla reddetmemize aldırış etmeden, sömürgeci İngiliz partisinin kabul ettirmeye çalıştığı ana fikir bu idi. Matbuatımız, halkımız, mebuslarımız, münevverlerimiz, memlekette nüfuzu olan herkes üzerinde giriştikleri sinsî propagandanın amacı, kendi askerleri yanında bizi Doğu'da savaşa sokmak, bütün vasıtalar ile Türkleri mahvetmek yolunu bulduktan sonra konuşmaya başlamak...

5 — Yerli politikasına vakıf olan M. Blanc, asla gelenekçi olmadığı için Ankara'daki şahısların düşüncesini daha kolaylıkla kavrayabilecek durumda idi. Yetişme tarzı bakımından da tamamiyle demokrat idi ki, bu da, Ankara devlet adamlarına daha yakınlık hissetmesine elverişli idi. Mustafa Kemal'in telâkkileri onun şahsî düşüncelerine uygundu. M. Blanc diyordu ki :

— Anadolu idarecileri, eğer sizin düşündüğünüz insanlarsa, gayretlerini sınırlyacaklar, millî topraklarını kuvvetlendirecekler, tehlikeli bağlaşımalara girişmiyecekler, uzak maceralara atılmıyacaklardır. Yerine geçtikleri kimselerin hatalarını tekrarlıyacak olurlarsa yıkılışları yakın olur.

6 — Bu konuşmalarda Mme Gaulis, Lyautey'nin bazı sözlerine büyük önem verir ve onları tekrarlar :

"Türk formülünün başlıca kusuru, gerçek otoriteyi, halkın iradesini temsil ettiği iddia edilen bir parlâmentonun arkasında giz-

lemektir. Diyorsunuz ki, her ne kadar görünüşü böyle ise de, hakikatte birkaç sadık arkadaşının desteklediği bir tek adam her şeyi idare ediyor, peki bunu açıkca ilân etsin!

...Bugün Anadolu'da halkın hissiyatı, kendi milletine ve bütün dünya Müslümanlarına emniyet telkin etmeyi bilen bir şefe, takdir ettiğimiz büyük bir askere yönelmiştir. Gerçekten, idare eden o ise, söylenmelidir; görülmesine müsaade edilmelidir. Kendi milletine olduğu gibi bize karşı da doğrudan doğruya o sorumlu olsun. Şimdilik bir hüküm vermeyeceğim, kendilerini eserleriyle ölçeceğim... Şimdiden sonra yapılması gereken işlere bakılacak olursa, Yunan'lıları kovmanın ufak bir iş olduğu anlaşılır."

X. Bu incelemede Mme Gaulis'in Lyautey ile ne zamandan beri tanıştığını da belirtmek istedik.

Elimizdeki belgelere dayanarak henüz kesin bir iddiada bulunmak mümkün değilse de, Mme Gaulis'in eşi tarafından Lyautey'ye yazılmış —Georges Gaulis imzalı— 21 Ağustos 1911 tarihli mektup bu dostluğun eski olduğunu gösteriyor. Sözü geçen belgede, kendisine verilen bir nişan dolayısıyla Georges Gaulis'in, General Lyautey'ye teşekkürlerinden başka bir şey bulunmasaydı iki aile arasındaki dostluktan bahsedilemezdi. Bu yazıda Mme Lyautey'nin de adı geçtiğinden ailece bir tanışma, bir yakınlık olduğuna hükmedebiliyoruz.

XI. "Atatürk'ün bilinmiyen mektupları" başlıklı ilk yazımızda¹⁴ Atatürk'ün Mareşal Lyautey ile Mme Gaulis'e gönderdiği tarihî mektuplardan bahsetmiştik. Dumlupınar zaferini veya İzmir'in kurtuluşunu kutlamak maksadiyle Mareşal Lyautey'nin gönderdiği mektup veya telgrafa B. Ferit (Tek)in cevabı da Atatürk'le Lyautey arasındaki haberleşmeyi doğrulayan bir belgedir. Bu münasebet ve haberleşmenin izlerine Mme Gaulis'in Lyautey'ye yazdığı mektupların çoğunda rastlarız.

XII. Atatürk'ün Lyautey ile olan münasebetini, Mme Gaulis'e gösterdiği sempatiyi tabii kılan sebeplerin başında Atatürk'ün Fransız dostluğuna inanmış, Fransızlara olan güvenini kaybetmemiş olması gelir. Nitekim o tarihlerde, kendisini ziyaret etmek üzere

¹⁴ "Türk Dili" Kasım 1956 sayısı.

İzmit'e gelen Glaude Farrère şerefine verilen çay ziyafetinde (18 Haziran 1922) Atatürk şu sözleri söylemiştir¹⁵ :

“... Fakat Efendiler, Garbin bazı zalim ve hakikati görmek için gözlerini kapıyan siyasetçileri bu hakikat (kabiliyetten mahrum olmadığımız) karşısında baş çevirmek istiyor. Necip Fransız milletinin bu hakikati idrakte gösterdiği yüksek misali görmek istiyoruz. Efendiler, varlığını idrak etmiş olan, hürriyet ile esaret farkını takdir eden, ölümü esarete tercih eyliyen ve bunu hergün fiilen ispat edegelen bir milleti behemehal imha arzuyu zalımanesine düşmek kadar dünyada vahşet tasavvur olunur mu?”

...Efendiler, samimî dostlarımız (Claude Farrère) sevdikleri tarafından bir işkenceye mahkûmdurlar ve bu işkence de sevdiklerinin dertlerini dinlemektir. Kıymetli dostumuz bu dakikada o vaziyette bulunuyor.”

XIII. Lyautey'nin, Madame Gaulis'in rapor ve mektuplarında Fas halkının, genel olarak Müslümanların Türk dâvasına ilgisi belirtilmekte idi. Atatürk, 10 Mayıs 1920 tarihinde Chicago Tribune muhabetine verdiği demeçte¹⁶ bu konu üzerinde durduğu görülür :

“Türkiye Türkler içindir, ve Türkiye müstakil olmalıdır. . . Bu bir halk harekâtıdır ve âlemi İslâmın yardımına da istinat ediyoruz. Türkler son müstakil Müslüman milleti olduğu gibi müstakil kalacaktır. Diğer yerlerdeki Müslümanlar da düşmanlarımıza karşı mücadele edeceklerdir. Bunlar ekseriyetle İngiliz idaresindedirler. Biz bu salıp harekâtının en son savletine maruz bulunuyoruz. Fakat âlemi İslâm mühlik bir surette uyanmıştır.”

XIV. Mustafa Kemal Paşa'nın 12 Aralık 1922 de Vakit muhabetine verdiği demeç, yukarıda Lozan konferansına ayırdığımız kısımdaki durumu açıklamaktadır.

“Lozan konferansından henüz maatteessüf bir fikri sarih edine miyorum. Fazla hararet ve münakaşa görüyorum. Pek haklı olarak noktai nazarlarımızı henüz tasvipkâr bulmuyorlar. Noktai nazarımızı tasvip ettirmek için bizim irademizin, ordumuzun kuvveti lâzımdı.”

¹⁵ Atatürk'ün Söylev de Demeçleri II (1906—1938). Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü yayımları 1952.

¹⁶ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III (1918—1937). Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü yayımları 1952.

Bu konferansın nasıl çıkmaza girdiğini Atatürk, 25.12.1922 de Le Journal muhabiri Paul Herriat'ya da anlatır :

“Türkiye'ye karşı daima niyatı hasene perverde etmiş olan Fransız kavminin Türkleri, içinde buldukları hali harpten çıkmış görmek arzusunda bulunduğu ve Türk metalibatinın haklı ve makul olduğunu takdir ettiğine samimî surette kaniim. Binaenaleyh Lozan'daki murahhaslarınızın ihtiyar ettikleri hattı hareketten derin surette mütehayyirim ve bu murahhasların memleketiniz efkârı umu-yesininin hakikî tercümanı olduklarına inanmıyorum.

...Diğer taraftan bu meselede Fransa ve İtalya'nın takip ettiği pek bitarafane tarzı hareket hayretimi celbetmekten halî kalmıyor.

...Kapitülasyonların konferansta bir çok içtimaları işgal etmiş olması sebebini bir türlü anlayamıyoruz. Bu meselenin mevzuu bahis ve müzakere edilmesi bile izzeti nefsi millimize tevcih olunmuş bir hakarettir.”

Yine İzmir'de 30.1.1923 de İzmir Basın mensuplarına beyanatında Atatürk şunları söyler :

“...Filhakika Fransız heyeti murahhasasınının tavır ve hareketine bakılırsa, bu heyetin Fransız milletinin tercümanı efkâr ve hissiyatı olmadığına zahip olunuyor. Bunun sebebini bulmak güç değildir. Hattâ suhuletle herkes tahmin edebilir. İtiraf etmek lâzımdır ki, biz Fransız heyeti murahhasasından bu yolda bir harekete intizar eylemezdik.”

XV. Lozan barışından sonra da, Atatürk, 29.10.1923 tarihinde Fransız muhabiri Maurice Pernot'ya şu demeçte bulunuyor :

“Türkler, memleketinizin muhabbetine itimat edebileceklerini bilirler. Her zaman Fransa hürriyet için kahramanane mücadelesiyle dünyaya misal teşkil etmiştir.

...Fransız mektepleri Türk milletine büyük hizmet etmiştir. Biz, hepimiz Fransa'nın hars menbaından içtik. Ben bile çocuk iken bir müddet Fransız mektebine gittim.

...Bu maksatlardan, Fransa'da pek büyük memnuniyetlerle malûm olacak şey, siyasetimizin, ananelerimizin, menafiimizin, bizi fikir ve temayül itibariyle bir Avrupa Türkiye'si, daha doğrusu Garbe teveccüh etmiş bir Türkiye arzu etmeye meylettirmesi olacaktır.”

XVI. Hilâfet meselesinde de Atatürk'ün Neue Freie Presse

muhabirine söylediği sözler¹⁷ Batı Müslümanlarını tatmin edecek mahiyette idi.

“...Tarihimizin en mesut devresi, hükümdarlarımızın halife olmadıkları zamandır.

...Tarihe gelelim, hakayiki tetkik edelim. Araplar Bağdat'ta bir hilâfet tesis ettiler, fakat Kurtuba'da bir hilâfet daha vücade getirdiler. Ne Acem'ler, ne Afgan'lılar, ne Afrika Müslümanları, İstanbul halifesini aslâ tanımadılar. Bütün İslâm milletleri üzerinde ulvî vazife ruhaniyesini ifa eden yegâne halife fikri, hakikatten değil kitaplardan çıkmış bir fikirdir. Halife hiçbir zaman Roma'daki Papa'nın Katolikler üzerindeki kuvvet ve iktidarını gösterememiştir.”

XVII. Atatürk'ün demeçlerinden alınan bu ana fikirler bize iki gerçeği özetliyor :

1 — Türkler Fransız dostluğuna daima inanmıştır.

2 — Başka memleketlerin baskısı altında bir aralık Fransa bu dostluğa sadık kalmadı, ama, Türkler Lozan andlaşmasından sonra, zerre kadar kin beslemeden, tekrar ananevî dostluklarına dönmüşler, Fransız-kültürünü, Fransız medeniyetini övmüşler, Fransızlarla işbirliği yapmışlardır.

XVIII. Fransız devlet adamları arasında hilâfet meselesini en iyi inceliyen ve anlıyan Lyautey idi. Atatürk'ün beyanatından ve icraatından sonra elbette hükmünü vermiş, hilâfetin lâğvı sebeplerini anlamış ve takdir etmiştir. Lyautey'nin tek yanılması, bir aralık, muhafazakâr Fas'lılara, din adamlarına uyararak İstanbul'daki saltanatı ve halifeliği müdafaa etmesi, yeni Türkiye'nin eski geleneklere bağlı kalmasını istemiş olmasıdır. Ama, Lyautey Paris camiinin mihrabının açılış merasiminde (9 Ekim 1922) şunları söyler¹⁸:

“İşte bugün Doğu'da, gerçek bir devlet adamı olduğunu ispat etmiş olan Mustafa Kemal'in idaresi altında en sıcak sempati ile karşıladığımız millî bir kalkınma, inşa ve teşkilâtlanma hareketi göze çarpmaktadır.”

Lyautey, uzun yıllar, ömrünün sonuna kadar Türk inkılâbını takip edecek ve her fırsatta sevgisini açıklamaktan geri kalmıyacaktır.

¹⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III, s. 63 (27.9.1923).

¹⁸ “Paroles d'Action” Lyautey. (1900—1926) A. Colin 1927.

XIX. Şimdi elimizdeki belgelerden tarih sırasıyla hem Madame Gaulis'in Mareşal'le samimîlik derecesine bir örnek olan hem de Türkiye'den bahsetmiye başlayan ilk iki mektubundan bazı parçalar verelim.

St. Valéry-en Caux

23 Ağustos 1919

"Generalim,

...Burada (Fransa) herkes hakkınızı teslim etmektedir. Sizi bazıları harika bir kuvvet, bazıları da korkunç bir tehlike olarak görüyor. Bu bir görüş farkı. Sizden çok iş bekleyenler, bunu, henüz söylemiye cesaret edemiyorlar. Çünkü siz, çok, çok yüksektesiniz.

...Bütün bunları son aylarda büyük bir heyecanla gördüm ve duydum. Bunları yakında size Madame Lyautey de yazacaktır.

...Fas'a dönmeyi şiddetle arzulamaktayım. Ama daha önce, eğer İngilizler seyahatime mâni olmak şerefini benden esirgerlerse, Doğu yolculuğuna çıkmak niyetindeyim. Eylül sonunda hareket edeceğim.

...Yalnız olarak, ihtimal ki binbir güçlkle geçecek yolculuğumda, kimbilir kaç kere, Fas'taki o helecanlı olmakla beraber daima iyi biten seyahatlerin hasretini çekeceğim. Doğu'da bulacağım ancak kargaşalık, çığılıktır.

...Doğu havadisleri pek acıklı... Orada da ancak siz... ama burada da öyle... o halde???

Muhakkak bu aralık her yerde size ihtiyaç vardır. Bunu düşünen ve buna inanan tek kişi değilim...

Berthe Gaulis

* * *

İstanbul, 1 Ekim 1919

Generalim,

...Burada her şey ilgimi kamçılıyor. Talihimiz varmış... İnsan talih kuşunu yakalamıya niyet etmesin, o kendiliğinden kucağınıza atılır. Hepsini sıra ile görüyorum. Bazıları dikkate değer kimseler. Eğer burada olsanız, sizi herkesten ayırdeden bütün vasıflarınızla, kalben ve ruhen Fransızlara bağlı, yaşıyacak bir Türkiye yarattık. Zaten Türkiye de başka bir şey istemiyor. Bu muazzam trajedyada

küçücük rolümü büyük bir düşkünlükle yerine getiriyorum ve yakında isyan bölgesindeki insanlarla konuşmaya gideceğim. Hayatımın bu dolu anlarından sonra Paris'e dönünce herşey bana pek soluk görünecek. İnsan daima yabancı bir ülkede kendini daha koyu bir Fransız hissediyor. Fakat siz Generalim, burada neler başarabilirdiniz... Ne düşündüğünüzü, intibalarınızı ağzınızdan duymamaktan müteessirim...

Berthe Gaulis

* * *

XX. Madame Gaulis, Madame Lyautey'ye hitabeden 27 Mayıs 1921 tarihli mektubunda Ankara'dan yeni döndüğünü, Ph. B. (Philippe Berthelot) ve Başvekille görüşmek istediğini, henüz kendileriyle bir mülakat temin edemediğini ve söyleyeceklerinin beklemiye tahammülü olmadığını, Türk - Fransız andlaşması derhal gerçekleşmediği takdirde bütün fırsatların kaçırılmış olacağını sayıp döküyor, sızlanıyordu :

"Teşebbüslerimde başarı sağlayamayacağım kuvvetle muhtemel. Siz orada temkinli olun, çünkü Fas onların hedeflerinden birini teşkil ediyor. Fas sarsılacak olursa her şey çöker. Avrupa'nın biricik müstemleke adamı oradadır (Ankara ifadesini kullanıyorum).

Mustafa Kemal diyor ki: "Sizin tek büyük adamınız olan bu adam ya bizden yana, yahut bizim aleyhimizde olacak... Eğer bizim aleyhimizde ise son haddine kadar saldıracağız. Çünkü her şeyden önce, en tehlikeli düşmanla işimizi bitirmek isteriz. İslâm yolu ile, Alman'larla, Rus'larla hücum edeceğiz."

Her şey bu maksatla hazırlanmıştır. Hattâ diyebilirim ki her şey başlamıştır. Tam iki ayımı büyük cengelde geçirdim. Her köşesini iyiden iyiye biliyorum. Yolculuğumu, İsmet Paşa'nın cephesini 10 gün gezmekle tamamladım. Sonra 10 gün Ankara'da kaldım.

...Ankara dünyanın mihveri olmuştur. Her şeyi orada anlamak mümkündür. Kemal, harikulâde bir adam. Konuşmalarımız esnasında dedim ki: "Sizi gerçekten yalnız ben anlayabilirim. Dikkate şayan bir tarzda gerek vücut, yüz, gerek fikir ve düşünce bakımından en çok takdir ettiğim insana benziyorsunuz". O, belirsiz tebessümle şu cevabı verdi: "Evet, bunu söyleyeceğinizi biliyordum".

* * *

XXI. (12) iki Lozan konferansı arasında Madame Gaulis'in Mareşal Lyautey'ye yazdığı mektup :

Paris, 21 Aralık 1922

Sayın Mareşal,

Şimdi Ankara'dan bazı mesajlar aldım. Bunları ancak yüz yüze gelince söyleyebilirim. 2 veya 3 Ocak¹⁹ tarihine doğru Rabat yolculuğuna çıkmayı düşünüyorum. Bundan önce Lozan'da İsmet Paşa ile görüşmüş bulunacağım. Bütün bunlar büyük bir sır perdesi içinde geçecek ve burada, kimse niçin Lozan'a gittiğimi ve neden Fas'a gideceğimi bilmiyecektir. Pierre'in²⁰ yanınızda bulunması bu yolculuğu izaha yetecektir. Eğer gelmemi uygun görüyorsanız M. Nacivet vasıtasıyla telgrafla bildirmek lütfunda bulunur musunuz? Her şeyi inceden inceye konuşmamız zaruridir. Doğrudan doğruya yapılan bu müracaattan memnunum. Beni, çeşitli meseleler arasında belki de en nazik olanı için aracı seçtiler. Her hususta kendilerinden açık bilgi istedim. Ne yazık ki, Rabat'ta pek az kalacağım ve Paris'e döner dönmez tekrar Ankara yolculuğuna koyulacağım.

Her ikinizi yakında tekrar görebileceğimin heyecanı içinde gerek size, Sayın Mareşal, gerek Madame Lyautey'ye muhabbet duyularımı sunarım (*).

Berthe Gaulis

* * *

XXII. (8) Rabat, 21 Aralık 1920

Sayın Başvekil,

"Himaye politikasına dair notuma ilişik olarak gönderdiğim 3 Aralık tarihli mektubumda, Paris'ten döndüğümden beri, istihbarat ve kontrol servislerim vasıtasıyla yerliler çevresinde bazı sondajlar yapmakta olduğumu arzetmiştim.

Tehlikeli konular üzerine, beceriksizce dikkatlerini çekmemek için, bu sondajların büyük bir ihtiyatla yapılması lâzım geldiği kanaatinde olduğumu söylemiş bulunuyordum. Gerçekten, yerlilere ait, belirli maksatlarla ilerisi düşünülmeden verilen bilgilerin, üstün körü toplanmış ve ajanlarımız tarafından kolaylıkla umumileştirilen ve böylece yüksek makamlar nezdinde ilgi yaratan münferit küçük olayların, hakikate uymadığını çok defa görmüşümdür.

¹⁹ Mektup üzerindeki bir nota nazaran bu seyahatin 6 - 7 Ocakta yapılmış olması muhtemeldir.

²⁰ Pierre, Madame Gaulis'in oğludur.

* Fotokopi'si, bu yazının sonundadır.

Bugün Doğu'daki olayların ve bilhassa Türkiye'nin yarattığı tepkiler hakkında, öyle sanıyorum ki, ilgi uyandırmaya yetecek belgeleri temin etmiş bulunuyorum.

Her şeyden önce, inkâr edilemeyecek bir durum vardır. O da, bugün Yunanistan olaylarından, İslâmîliğin Bolşeviklik hareketi ile doğrudan doğruya teması geçmesinden beri, sultandan başlayarak Fas seçkinlerinin meşgaleleri arasında Türkiye meselesinin yeni bir yer tuttuğudur.

Fas seçkinleri denince, bir taraftan "Fas hükûmeti,,ne mensup yüksek memurların ailelerini, yüksek ticaretle uğraşanları ki, —Avrupa'lılarla, Cezayir ve Tunus yerlileriyle temasları, gazete ve dergileri takip etmeleri dolayısıyla olaylar hakkında gerçek haberleri vardır— diğer taraftan, ulemayı ve bilhassa Fas şehrindeki Karaviyn üniversitesine mensup olanları, aydınları, din adamlarını saymak gerekir. Bunlar, İslâmîyete temas eden bütün meseleleri büyük bir hassaslıkla takip etmekte, aralarından bir çoğu daha önce yaşadıkları Doğu memleketleri ve İstanbul ile devamlı olarak mektuplaşmakta ve Fas'a girmesi yasak edilen fakat ellerine geçmesi bir türlü önlenemiyen Arap neşriyatını okumaktadır.

Denebilir ki, bütün bu halk gözlerini İstanbul'a çevirmiştir.

Konumuzdan fazla uzaklaşmaksızın, her şeyden önce, genel olarak İslâmîyet hakkında fakat ayrıca İstanbul sultanı ve hilâfet üzerinde Fas efkârı umumiyesinin durumunu tespit etmek gerekir.

...Her ne kadar Arap devleti münevver Fas Müslümanlarının sempatisini kazanmamış ise de, İstanbul halifesi için durum aynı değildir.

Şüphesiz ki, bütün Mağrip için, bütün Kuzey - Afrika için Fas sultanı halifedir ve bütün tartışmaları durduracak delil de hutbenin onun adına okunduğudur. Şimdi burada nazik bir meseleye doku-nacağım. Ancak bunun üzerinde ne bir fazla, ne bir eksik, tamamiyle söylemek istediğimin dikkate alınması lâzımdır. Hangi meydana at koşturduğumuzu açıkca bilmek için sultan faktörünün ne temsil ettiği ve burada ne değer taşıdığı (bu terimin İngilizce mânası murad olunmuştur) ne şişirilmeli ne de küçümsenmelidir.

...İşte varmak istediğim nokta budur. İslâmîyet telâkkisine göre, bütün dünyaca tanınması için, halife ünvanını taşıyan prens, her nerede bulunursa bulunsun, müminlerin himayesini sağlayacak

lüzumlu mânevî ve maddî imkânlar ve vasıtalarla sahip olmalıdır. Müminlere emirlik yapacak şahsın vasıflarından ilki, başlı başına kudretli olması, ruhanî ve cismanî idareyi nefsinde toplaması, müstakil bir orduya sahip bulunmasıdır.

İmdi, Müslüman hükümdarları arasında, Fas'ta "himaye" sisteminin kuruluşundan beri, bu iki şartı tam olarak bir araya getiren yalnız İstanbul Sultanı idi. İşte bu sebeptir ki, kendi imamlarının dinî ve siyasî varlığını reddetmemekle beraber, gözlerini, eğer maksadımı şu suretle belirtmek mümkünse, (bir nevi hatır sayarak) İstanbul Sultanına çeviriyorlardı. Böylece, Türkler dünya savaşına katılınca, 1914—1918 yıllarında yazdığım ve Kasım 1916 yılındaki raporumda tekrarladığım ve uzun uzadıya anlattığım veçhile, Faslılar, bu olay karşısında heyecanlandılar ve bizi öbür safta görmeye esef ettiler. Bununla beraber burada, Tunus ve Fas'ta olduğu gibi Türklerden yana bir hareket görülmedi. Çünkü Sultan bizimle beraberdi. Camilerde, Fransız cephesinde dövüşen askerlerine hitabeden teşvik sözleri ve demeçleri duyuluyordu. Bunun sonucu olarak Fas Müslümanları vicdanlarına karşı rahattılar. Bundan başka, Türkiye'nin mukadderatını İstanbul sultanının değil, Almanlarla işbirliği yapmış olan Genç-Türkler partisinin idare ettiği masalına inanmışlardı. İşte bu sebeptir ki, İstanbul Sultanının reddi için üniversitelerin fetva çıkarmaları yolundaki Paris isteklerini yerine getirmekten kaçınıyorum. Çünkü bana, bu gibi işleri karıştırmamanın müreccah olduğunu hissettirmişlerdi.

...Son günlerde, resmî sıfatı olmıyan en iyi istihbarat ajanlarımdan bir Fransız, Doğu'da ve Türkiye'de bir hayli kaldıktan sonra buraya gelmişti. Fas şehrinde, aralarında uzun yıllar Mekke'de, Şam'da hattâ İstanbul'da hocalık etmiş olan Adliye Nazırı Bouchaib Doukkali'nin yer aldığı, şöhretli ulemadan meydana gelmiş bir mecliste bulunuyordu. Doğu'yu bilen eski Maarif Nazırı (El Hadjaoui) ve aynı kıratıda daha başkaları, tam bir itimat havası içinde, onunla konuşuyorlardı. Bu adamların müşterek bir vasfı, hepsinin Doğu şehirlerinde az çok aynı insanlarla münasebette bulunmaları idi. Doğu ile mektuplaştıkları, hattâ ellerine bir çok neşriyat geçtiği için oradaki olayları bütün tafsilâtiyle hepsi biliyordu. Bir taraftan da Fas şehrindeki üniversitenin İslâm ilimleri bakımından diğerlerine üstün olduğuna inanan insanlardı.

Şimdi, demeçlerini nasıl hulâsa ettiklerine bakalım :

“Biz Müslümanlar, Sultan İstanbul’da olmak üzere, İstanbul’la birlikte tam bir Türkiye istiyoruz. Yoksa sürekli bir barış sağlanamayacak ve savaş tekrar başlayacaktır.”

Bunlardan biri pek doğru ve canlı olarak Balkanların haritasını ve Balkan’lıların ihtiraslarını açıklamış ve Makedonya’nın, Bulgar’ların, Sırp’ların, Romen’lerin, Yugoslav’ların ve bilhassa Yunan’lıların teşkil ettiği tehlikeyi saymış ve gittikçe artan bir heyecanla ve bütün topluluğun tasvibi ile “eğer Türkiye’ye fena muameleye devam edilecek olursa, burada kimse memnun kalmıyacaktır” demiş.

Bu adamlar tam olarak Türk milliyetçiliğinin teşkilâtını, Kemal’in, Bolşevikliğe yönelmiş müfritlerle arasının iyi olmadığını biliyor, ve Sovyetlerin Doğu’ya mahsus formülleriyle samimî olmaktan ziyade ”opportuniste” olduklarını açıkça belirtiyor, ama, Türklerin her taraftan hücumu uğrarlarsa, nihayet, ister istemez nerede bir istinat noktası bulurlarsa oraya yönelmek zorunda kalacaklarını söylüyorlar. Bu insanların gözünde Ruslar güvenilecek bir millet değildir. Bununla beraber Bakû kongresinin kendilerince bilinmeyen bir tarafı yoktur. Lenine, Trotsky ve Tchitcherine’den vukufu bahsediyorlar.

Nizam ve itidal partisinin şefi olduğu için hep Kemal’den yanadırlar. Ama şu kesin şartla. “Sultana daha iyi muamele etmelidir. Ona hakikî iktidarı vermeli, ne onu uzaklaştırmayı, ne onun yerine geçmeyi düşünmelidir. Ankara’da Kemal’in şef olacağı bir Cumhuriyet kurulmamalıdır. Bunu İslâm dünyası kabul etmiyecektir”. Ölçüyü aşmamak şartıyla Türk milliyetçilik hareketine sempati gösteriyorlar. “Sultana saygı gösterilmelidir, yoksa, Müslümanlar onlardan yüz çevirecektir.” diyorlardı.

Fas’taki eserimize yakından bağlı olan, kendileriyle devamlı temas halinde bulunduğumuz bu mühim şahsiyetlerin görüşünü, bu konuşmayı anlatmak lüzumunu duydum. Kaldı ki, bu düşünceler çeşitli çevrelerden topladığım, Sultanın bile daha ölçülü, daha ihtiyatlı olarak, ama, hiç şüpheye mahal bırakmıyacak şekilde ifade ettiği intibaları mükemmel surette hulâsa ediyor.

Bundan çıkan sonuç budur :

Fransa’nın teşebbüsü ve yardımı ile Sèvres muahedesinin yeni

baştan ele alınması, imparatorluğun hiç olmazsa kısmen tekrar kurulması, İstanbul Sultanının vekili Kemal ile bir anlaşmaya varılması, burada, Fas'ta gerçekten sevinçle karşılanacaktır ve Yunan'lıların sebep olduğu olayların tâ başında, Fransa'nın böyle davranacağı umuluyordu.

Genel politikaya karışmak bana düşmez. Bana tevdi edilen vazifenin sınırlarını aşmak, yetkimin dışındaki işlerle uğraşmak aklımdan geçmez. Üstüme aldığım vazifenin icaplarına tamamı tamamına riayet etmekle beraber, münhasıran Fas yönünden aşağıdaki hususları belirtmeyi ve hükûmete duyurmayı boynuma borç bilirim. Şöyle ki, Fransa Türkiye ile anlaşmak ve Türkiye'yi geniş ölçüde tatmin etmekle muazzam bir istifade sağlayacaktır.

Bu mektubumla birlikte, iki veya en çok üç yılda tamamlanacağını umduğum bütün Fas'ın barışa kavuşması için tasarladığım programı sunuyorum. Halbuki, bu programın gerçekleşmesi, muhtemelen ki, yukarıda sözü edilen konu ile yakından ilgilidir. Fransa'nın, Doğu'da Müslümanların hâmesi olduğu, burada şiddetli bir nefret uyandıran Yunan'lılardan Türkiye'yi kurtardığı, Mısır'da, Hicaz'daki olaylardan ve bilhassa Filistin'deki Yahudi devletinin kurulmasından beri burada adam akıllı itibarını kaybetmiş olan İngiltere'ye kafa tuttuğu haberi gelsin, askerî bakımdan katlandığımız fedakârlık ve zahmetlerde bir hafifleme, bir ferahlık derhal kendini hissettirecektir. Ama, her şey olduğu gibi kalır veya Türkler için daha kötüleşirse veya bizden başkası Türkiye'yi desteklerse, hükûmete sunduğum harekât programı tahakkuk etmeyecek demek değildir; ancak, bu sonucu elde etmek için, birinci şıkkın aksine, daha az elverişli şartlar içinde, bilhassa büyük halk kütlesinin ve münevver sınıfın yardımından mahrum olarak daha çetin gayretler sarfetmemiz gerekecektir.

Lyautey

* * *

ATATÜRK'ÜN MAREŞAL LYAUTEY'E MEKTUBU

Ankara, 23 Aralık 1921

Sayın Mareşal,

Madame Berthe Georges - Gaulis, ricam üzerine, bu birkaç satır yazının size ulaştırılmasını kabul etmekle, şimdiye kadar gösterdiği sayısız dostluk delillerine yeni bir tanesini ilâve etmek nezaketinde bulundu.

İstiklâlimiz için giriştiğimiz savaşta bize karşı göstermek lûtfunda bulunduğunuz sempatiden dolayı en derin minnet hislerimi ifade etmek için işte bu fırsattan faydalanıyorum.

Fransa, kendisinden umduklarımızda bizi hayal kırıklığına uğratmadı ve en yetkili şeflerinin muhabbet sözleriyle yaşadığımız o müşkül anlarda bizi teselli etmeyi, mâneviyatımızı yükseltmeyi bildi. Fransa'nın yüksek menfaatlerini ve Akdeniz'de işgal ettiği hususî mevkiî idrak etmek basiretini gösteren ve Fransa'nın Yakın Şark'ta, ananelere dayanan politikasını devam ettirmeye taraftar olan kimseler arasında Ekselânsınız birinci plânda yer almış ve hiç şüphesiz ki, yüksek müdahaleniz, terazinin bizden yana meyletmesine âmil olmuştur.

Her iki tarafın karşılıklı olarak sarfettiği gayretlerin Ankara Andlaşmasının akdi suretiyle meyvelerini vermiş olduğunu görmekte bahtıyarız. Ve iki millet arasında en geniş anlayış ve samimiyetle yeniden kurulan yüzlerce yıllık maziye sahip dostluk münasebetleri üzerine, en mutlu tesirleri yaratmaktan geri kalmıyacak olan bu vesikaya büyük ümitler bağlamaktayız.

Yüksek değerini takdir ettiğimiz bu kıymetli sempatiyi, Sayın Mareşal, bizden esirgememekte devam edeceğinizi ümit ederim.

En derin hürmetlerimin kabulünü rica ederim, Sayın Mareşal.

MUSTAFA KEMAL

N/3

Mme. Gaule

5. AVENUE EMILE DESCHANEL VIIe
TÉL: Saxe 20.00

Paris 21 Dec. 1924

le 2 no 5 journal. 16-61
Comme j'ai été

enfin à cause, avec vous
peut

tout cela en personne dans le
plus grand secret, bien entendu, et

me ne saurais être surpris si vous
à l'avenir, ni surtout si vous
en savez le premier de bien
de votre sur le milieu

N/4

Monsieur le Ministre,

je vous le remercie
l'insistance des messages d'Algérie
que je ne pourrais transmettre
que rapidement

Je suis sûr que vous m'en
enverrez pour l'Algérie

N/3

explication.

Alors si vous n'avez rien de
moi, n'oubliez pas de faire
mon télégramme pour
M. Marnet

Il est indispensable que
vous veniez à fond. M.
n'est content de la demande de
l'un ou l'autre. L'un ou l'autre
est une question de
votre santé. J'ai écrit tout

N/4.

les prisonniers.

M. Marnet s'élève pour de faire
à Paris. C'est un acte de
penser à moi d'Angora et, à
l'heure de la prison de mes amis
faites tout votre possible, j'espère en-
vain, Marnet et Marnet,
ainsi qu'à Marnet Lyauté,
tous mes sentiments affectueux.

Yusuf Kemal

Aynı mektubun 3. ve 4. sayfaları.

